

DATE NOI RELATIV LA DESCOPERIRILE DE OBIECTE DE BRONZ DE LA SFÎRȘITUL EPOCII BRONZULUI ȘI ÎNCEPUTUL HALLSTATT-ULUI DIN MOLDOVA

Una din trăsăturile caracteristice ale sfârșitului epocii bronzului și începutului Hallstatt-ului (secolul al XIII-lea — al VIII-lea î.e.n.) a fost marea dezvoltare a producției metalurgiei bronzului, documentată prin numeroase depozite, turnătorii și descoperiri izolate de obiecte de bronz din diferitele regiuni ale Europei.

În ultima vreme a sporit pretutindeni interesul pentru asemenea descoperiri, elaborându-se o serie de monografii și studii speciale, în care, pe lângă discutarea descoperirilor de bronzuri din spații mai mult sau mai puțin întinse, se încearcă să se stabilească și cronologia lor, în funcție, pe cât mai mult posibil, de condițiile locale.

În ceea ce privește descoperirile de bronzuri din această vreme din țara noastră prezintă interes determinările cronologice stabilite recent pentru descoperirile de acest fel de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din centrul¹ și răsăritul Europei², precum și din nord-vestul Peninsulei Balcanice³.

Ne interesează în mod deosebit aceste determinări cronologice pentru verificarea cronologiei descoperirilor din această vreme din Transilvania, întrucât aici, datorită bogățiilor în zăcăminte de cupru și a legăturilor intense de schimb, în care sarea deține un rol important, s-a dezvoltat o producție de obiecte de bronz din cele mai importante din estul Europei centrale, care a atras în nenumărate rânduri atenția cercetătorilor din țară și străinătate⁴.

Având în vedere importanța descoperirilor de bronzuri de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Transilvania, s-a încercat să se

¹ Hermann Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelder*, în 22. Band. Römisch-germanische Forschungen, Berlin, 1959, I, 334 p. și 1 volum cu 211 planșe.

² A. A. Iessen, *К вопросу о памятниках VIII-VII вв. до н.э. на юге европейской части СССР*, în SA, XVIII, 1958, p. 48 și urm.; idem, *Некоторые памятники VIII-VII вв. до н.э. на северном Кавказе*, în VSSA, p. 112 și urm.; O. A. Krițova-Grakova, *Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы*, în MIA, 46, 1955, p. 49 și urm. și

p. 132 și urm.; F. I. Krupnov, *О происхождении и датировке кобанской культуры*, în SA, 1, 1957, p. 56 și urm.; A. I. Terenojkin, *Средне Поднепровье в начале железного века*, în SA, 1957, 2, p. 47 și urm.

³ Z. Vinski-Ks. Vinski Gasparini, *Prolegomena k statistici i kronologiji prehistorijskih ostava v Hrvatskoj*, în *Opuscula arheologica*, I, Zagreb, 1956, p. 64 și urm.

⁴ Vezi și *Istoria României*, I. București, 1960, p. 147 și urm.

stabilească mai multe serii de depozite, pe baza studierii unor tipuri caracteristice de obiecte de bronz din inventarul depozitelor și turnătorilor din Transilvania⁵. Din nefericire, această încercare de clasificare cronologică a descoperirilor de bronzuri de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-

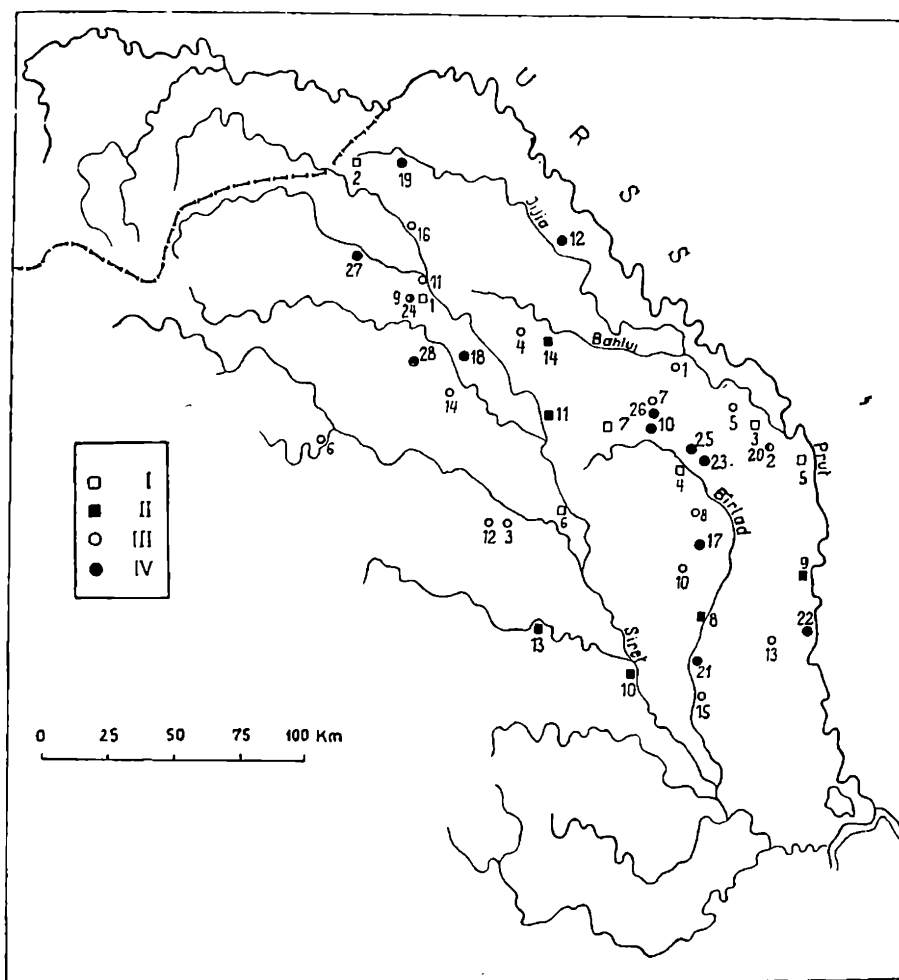

Fig. 1. — Harta depozitelor și descoperirilor de obiecte izolate de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului din Moldova. I — Depozite cunoscute până în 1953: 1 — Basarabi; 2 — Dersca; 3 — Moșna; 4 — Rafaila; 5 — Rîșești; 6 — Șerbești; 7 — Tașna. II — Depozite cunoscute după 1953: 8 — Bîrlad; 9 — Bozia Nouă; 10 — Ciorani; 11 — Doljștești; 12 — Ilișeni; 13 — Mîndrișca; 14 — Ulmi-Liteni. III — Descoperiri de obiecte izolate de bronz cunoscute până în 1953: 1 — Bucium; 2 — Bunești; 3 — Cîndești; 4 — Cotnari; 5 — Cozia; 6 — Grințieș; 7 — Mogoșești; 8 — Poienești; 9 — Preuțești; 10 — Puiesti; 11 — Rotunda; 12 — Tazlău; 13 — Tg. Berești; 14 — Țibucani; 15 — Țigănești; 16 — Vlădeni. IV — Descoperiri de obiecte izolate de bronz cunoscute după 1953: 17 — Bogdana; 18 — Băureni; 19 — Broscăuți; 20 — Bunești; 21 — Ciurești; 22 — Cîrja; 23 — Dănești; 24 — Preuțești; 25 — Emil Racoviță; 26 — Scheia; 27 — Șcheia; 28 — Tg.-Neamț.

ului din Transilvania este îngreuiată uneori de faptul că nu este asigurată întotdeauna unitatea depozitelor, mai ales a celor descoperite mai de mult, întrucît s-au efectuat prea puține cercetări speciale pentru precizarea inven-

⁵ Vezi și *Istoria României*, I. p. 147 și urm.

tarului acestor depozite⁶. Pe de altă parte, ea este oarecum unilaterală, deoarece rezultatele obținute din studiul obiectelor de bronz nu au fost verificate decât parțial, cu ajutorul observațiilor stratigrafice din așezări, precum și prin analiza inventarelor funerare din aceeași epocă⁷.

În schimb, din regiunea extracarpatică a României, spre deosebire de Transilvania, se cunosc mult mai puține descoperiri de bronzuri de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului. Astfel, din depozitele și descoperirile izolate din tot acest spațiu provin de-abia peste 400 de piese, dintre care majoritatea sînt unelte și apoi arme și obiecte de podoabă⁸. În afară de acestea, aici ca și în Transilvania s-au mai găsit unele obiecte de bronz în cuprinsul așezărilor și mormintelor de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului.

★

În articolul de față ne interesează numai descoperirile de bronzuri de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova în lumina ultimelor cercetări arheologice.

În legătură cu această problemă se știe că în trecut perioada sfârșitului epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova era mai puțin cunoscută, datorită numărului redus de descoperiri.

Unele dintre descoperirile mai vechi de obiecte de bronz din Moldova au fost descrise de Gr. Buțureanu în lucrarea sa în manuscris din 1898, intitulată *Preistoria din România*, iar altele au fost publicate cu mai multe sau mai puține detalii de către diferiți cercetători locali, care, pentru încadrarea tipologică și cronologică a obiectelor de bronz, nu s-au folosit întotdeauna de cele mai potrivite analogii⁹. De asemenea, câteva dintre aceste descoperiri mai importante din Moldova au fost menționate și discutate și în lucrările de sinteză ale lui V. Pârvan¹⁰ și I. Nestor¹¹, fără însă ca pe baza lor să se facă generalizări asupra epocii respective din această regiune.

În anii regimului democrat-popular, cu începere din 1949, perioada denumită sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului este din ce în ce mai bine cunoscută în Moldova, datorită numeroaselor cercetări arheologice efectuate aici de către colectivele de specialiști ale Academiei R.P.R. în colaborare și cu personalul științific al unor muzee regionale și raionale din Moldova. Prin aceste cercetări s-a creat, în parte, posibilitatea ca descoperirile de obiecte de bronz din această vreme din Moldova să nu mai fie tratate în mod izolat, ci în legătură cu așezările și mormintele din epoca respectivă.

⁶ Pînă în prezent s-au efectuat asemenea cercetări de către I. Nestor și Octavian Floca, pentru toate descoperirile de bronzuri din Muzeul regional de la Deva (rezultate inedite). De asemenea s-au mai făcut unele cercetări de către Mircea Rusu pentru depozitul de la Rebrîșoara și alte câteva descoperiri de bronzuri din Muzeul arheologic din Cluj și de către Ivan Ordentlich pentru depozitul de la Sălard din Muzeul regional de istorie de la Oradea (vezi articolele respective din publicația de față).

⁷ Acest lucru începe să fie posibil astăzi în urma săpăturilor din așezările și cimitirele grupului Noua din Transilvania, precum și din așezarea de la Mediaș.

⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, *Les découvertes des objets en bronze de la fin de l'âge du bronze et du début de l'âge du fer dans l'espace entre les Carpathes, le Danube inférieur et le Pruth*, în *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte*, Hamburg, 1958, p. 667 și urm.

⁹ Idem, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 1953, 3-4, p. 460 și urm.

¹⁰ V. Pârvan, *Gelica, O protoistorie a Daciei*, în *Ac. Rom. Mem. secf. ist.*, seria a 3-a, vol. III, nr. 2, 1926, p. 390, nota 8.

¹¹ I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. BerRGK*, Frankfurt am Main, 1932, p. 138 și notele 548, 552.

Descoperirile de obiecte de bronz din această vreme din Moldova au fost discutate mai pe larg în 1953, într-un capitol dintr-un studiu relativ la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova¹², precum și ulterior, mai succint, într-o serie de comunicări și articole publicate sau sub tipar¹³.

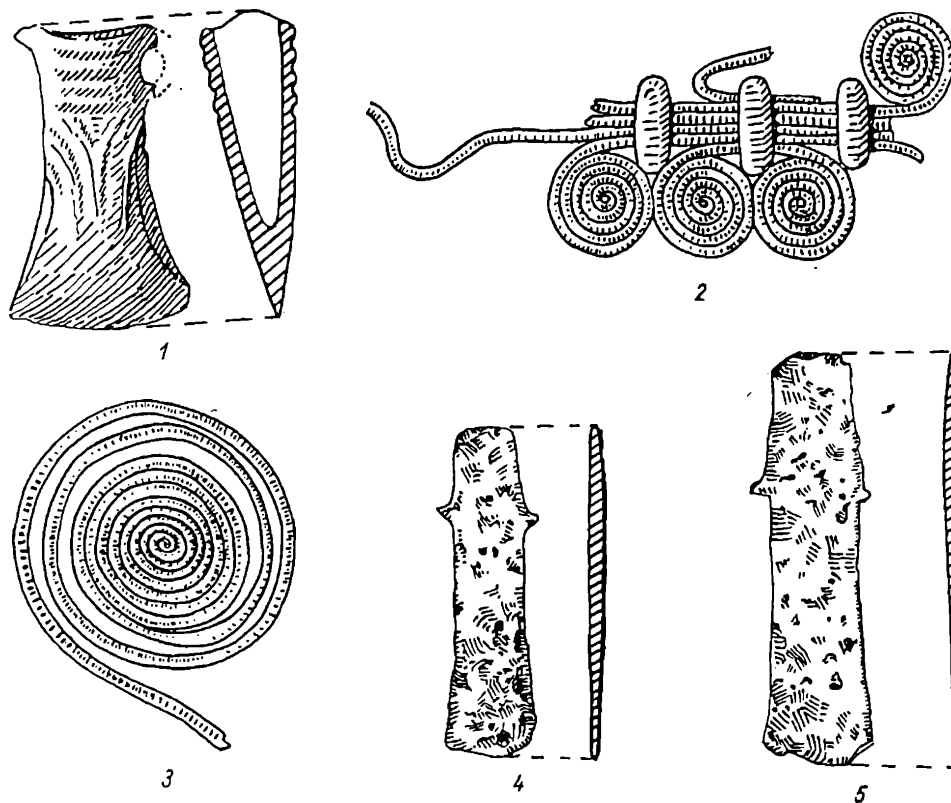

Fig. 2. — Depozitul de obiecte de bronz și fier de la Brlad (1 = 1/3; 2 = circa 1/2; 3 = circa 1/3; 4-5 = circa 1/5).

Din acest motiv vom insista acum mai mult asupra descoperirilor noi cât și asupra unora mai vechi, care n-au fost incluse în lucrarea din 1953, scoțind în evidență importanța lor pentru problemele care ne interesează.

Majoritatea obiectelor de bronz din această vreme din Moldova provin din depozite și descoperiri întâmplătoare (fig. 1).

Pînă în 1953 se cunoșteau în Moldova următoarele șapte depozite de obiecte de bronz, menționate cu toate datele respective relativ la descoperire și inventar, în lucrarea mai sus-amintită :

¹² M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, în *SCIV*, IV, 1953, p. 460 și urm.

¹³ Idem, *Objets hallstattiens trouvés à Brlad*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 59 și urm.; *Les découvertes des objets en bronze de la fin de l'âge du bronze et du début de l'âge du fer dans l'espace entre les Carpathes, le Danube inférieur et le Pruth*, în *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte*,

Hamburg, 1958; *Fibulele de tip „passementerie” pe teritoriul R.P.R.*, în *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 431 și urm.; *К вопросу о Гальштатской культуре в Молдове*, în *МИА* p. 151 și urm. și *Конец бронзового и начало раннежелезного века в Молдове в свете последних археологических раскопок*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 139 și urm.

1) Basarabi (raionul Fălticeni, reg. Suceava) ; 2) Dersca (raionul Dorohoi, reg. Suceava) ; 3) Moșna (raionul Iași, reg. Iași) ; 4) Rafaila (raionul Negrești, reg. Iași) ; 5) Rîșești (raionul Negrești, reg. Iași) ; 6) Șerbești (raionul Piatra Neamț, reg. Bacău) și 7) Tansa (raionul Negrești, reg. Iași)¹⁴. După cum s-a arătat, în cele mai multe cazuri inventarul exact al acestor depozite este greu de reconstituit, întrucît s-au pierdut multe dintre obiectele descoperite, iar descrierile sînt uneori prea generale.

În afară de aceste depozite s-au mai descoperit în Moldova următoarele șapte depozite de obiecte de bronz :

1. Bîrlad (raionul Bîrlad, reg. Iași). La circa 3 km sud de oraș, pe locul zis „Trestiana”, s-a descoperit întîmplător în 1956 un depozit de obiecte de bronz și fier compus dintr-un celt de bronz de mici dimensiuni, cu gura foarte ușor concavă și tăișul lat, o fibulă de bronz de tip *passementerie* aproape întreagă, un disc terminal de bronz provenind de la o fibulă de tip *passementerie* și două topoare plate de fier cu aripioare laterale (fig. 2)¹⁵. Toate aceste obiecte se păstrează în colecțiile Muzeului raional „V. Pârvan” din Bîrlad.

2. Bozia Nouă (raionul Bîrlad, reg. Iași). În marginea de sud a satului, pe locul G.A.C. „16 Februarie”, în cuprinsul unei așezări și necropole de la sfîrșitul epocii bronzului, s-a descoperit întîmplător în 1959 un depozit de bronzuri, din care s-au recuperat următoarele obiecte : un celt de tip transilvănean cu marginea dreaptă, trei seceri cu cîrlig și trei bucăți de bronz brut, dintre care una cu urme de oxid de fier¹⁶. Pe același loc, în 1960 s-ar mai fi găsit cîteva bucăți de bronz brut, care nu au fost încă achiziționate pentru colecția școlii din Murgeni¹⁷. Lotul de bronzuri descoperit în 1959 se păstrează în colecția Școlii elementare din Murgeni.

3. Ciorani (com. Pușești, raionul Adjud, reg. Bacău). În cuprinsul unei așezări cu resturi Monteoru de pe locul numit „Țintirim” s-a descoperit întîmplător în 1956 un depozit de bronzuri, din care s-au recuperat șase seceri cu cîrlig, o seceră cu două orificii pe limba la mîner și un celt de tip transilvănean cu marginea dreaptă, varianta răsăriteană, care au fost aduse la Muzeul de istorie a Moldovei (fig. 3)¹⁸.

4. Doljești (raionul Roman, reg. Bacău). Aproximativ în mijlocul satului, pe o terasă de pe stînga Siretului, s-a descoperit întîmplător în 1945 un depozit de obiecte de bronz, din care s-au recuperat : un celt de tip transilvănean cu marginea dreaptă, șapte seceri cu cîrlig, dintre care trei întregi și patru fragmentare (fig. 4)¹⁹. Alte cîteva lame de seceri de același tip s-ar fi pierdut. În colecțiile Muzeului raional din Roman.

5. Ilișeni (com. Rînghilești, raionul Botoșani, reg. Suceava). Pe înălțimea Holm, la circa 300 m departe de malul stîng al pîrîului Corogea, pe un loc cu resturi ceramice din Hallstatt-ul timpuriu, s-a descoperit întîmplător în 1960 un depozit constituit din următoarele 33 de obiecte de bronz întregi și fragmentare : trei celturi de tip transilvănean cu marginea dreaptă,

¹⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în SCIV, IV, 1953, p. 460 și urm.

¹⁵ Idem, *Objets hallstattiens trouvés à Brlad*, p. 59 și urm.

¹⁶ M. Dinu și Ghenușă Coman, *Depozitul de bronzuri de la Bozia Nouă (raionul Brlad, reg. Iași)*, din prezenta publicație.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Inedit. Informații transmise de prof. N. Zaharia.

¹⁹ I. Teșliban, *Depozitul de obiecte de bronz de la Doljești (raionul Roman, reg. Bacău)*, în SCS Iași, VIII, 1957, 1, p. 221 și urm.

patru seceri cu buton, dintre care trei întregi și una fragmentară cu limba la mâner, 22 de seceri cu cârlig, dintre care 16 întregi, două rupte în alte două bucăți și patru fragmentare, două săbii cu limba la mâner, dintre care una,

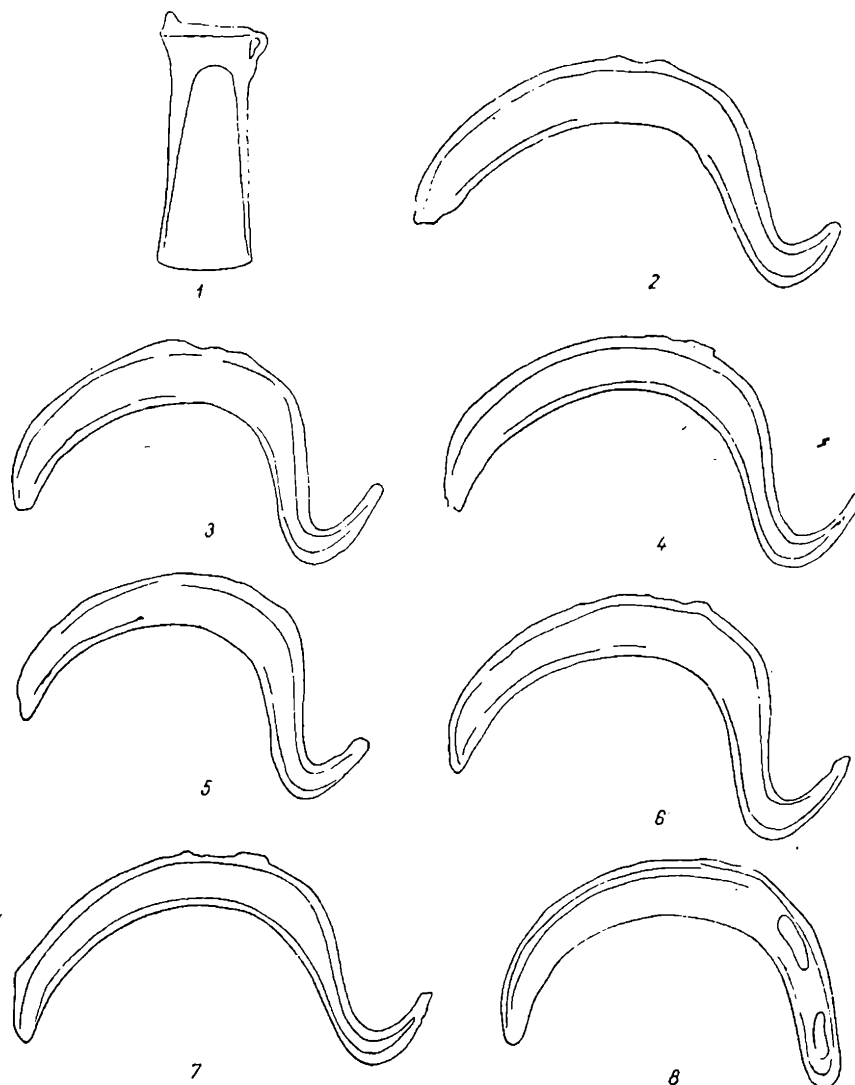

Fig. 3. — Depozitul de obiecte de bronz de la Ciorani (1 — 8 = 1/3).

din patru bucăți, cu umerii ușor plecați și alta, fragmentară, cu umerii drepți și un vîrf de lance cu lama folioformă și tub de înmănușare²⁰. Toate aceste obiecte au fost achiziționate de Muzeul regional din Suceava.

6. Mîndrișca (raionul Adjud, reg. Bacău). Pe terasa Sîretului, denumită terasa Mîndrișca, la est de sat, s-a descoperit în 1945 un depozit de obiecte de bronz, din care s-a reușit să se recupereze cinci seceri cu cârlig, dintre care

²⁰ Gr. Foiț, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ilișeni (raionul Botoșani, reg. Suceava)*, din prezenta publicație.

patru întregi și una fragmentară²¹. A șasea seceră de acest tip a fost găsită de Gh. Bichir cu prilejul unui sondaj executat în 1960 pe acest loc. Toate aceste seceri se păstrează în colecțiile Muzeului regional Bacău.

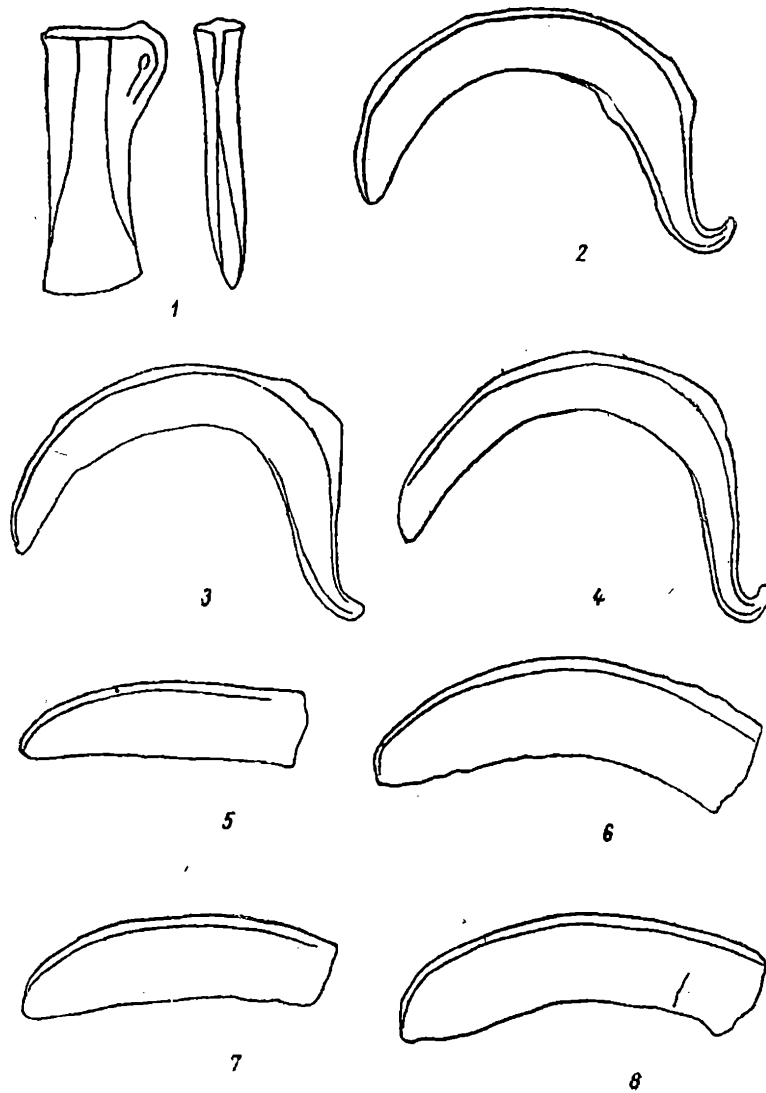

Fig. 4. — Depozitul de obiecte de bronz de la Doljești (1 - 8 = 1/3).

7 Ulmi-Liteni (com. Belcești, raionul Hîrlău, reg. Iași). În lutăria din marginea satului, în cuprinsul unei așezări de la sfîrșitul epocii bronzului aparținînd culturii Noua, s-a descoperit întîmplător în 1957 un depozit de bronzuri compus dintr-o seceră cu cîrlig, un celt fără toartă (formă aparte a variantei răsăritene a celtului de tip transilvănean cu marginea dreaptă), un cuțit cu limba la mîner, două dăltițe, un pumnal mic, două pandantive cu

²¹ Informații de la Gh. Bichir, care urmează să publice o notă despre această descoperire de seceri în *AM*.

veriga de suspensiune și placa rombică ajurată cu brațe circulare la partea superioară și cu placa triunghiulară la cea inferioară, trei verigi de la pandantive sau ace, o brățară fragmentară, un buton, nouă mărgelile tubulare din sîrmă de bronz răsucită spiralic și 19 mărgelile din pastă sticloasă (fig. 5)²². Toate aceste piese au fost achiziționate de Muzeul de istorie a Moldovei.

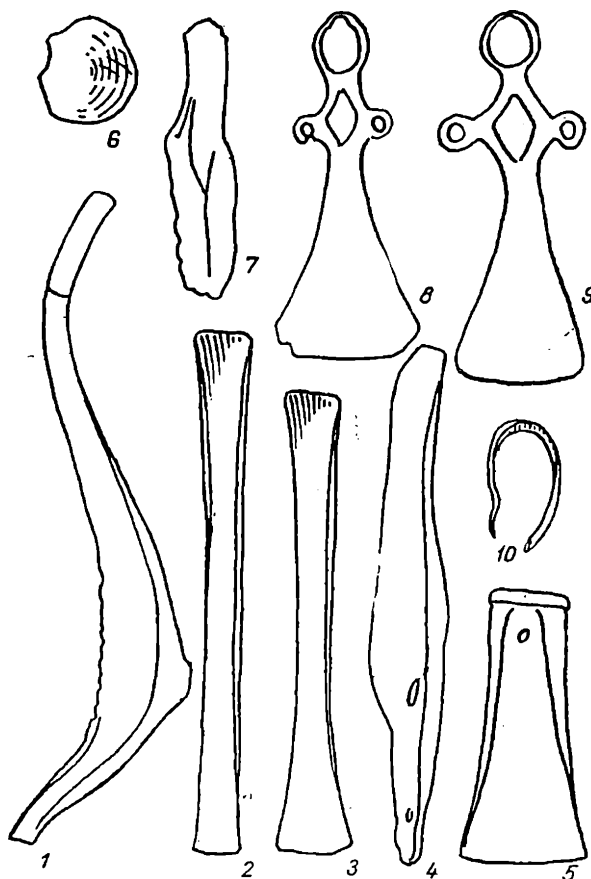

Fig. 5. — Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni
(1 - 10 = 1/2).

Alte obiecte de bronz din Moldova provin dintr-o serie de descoperiri izolate, dintre care s-au menționat în studiul din 1953, cu detaliile respective, 16 din următoarele localități: Bucium (raionul Iași, reg. Iași), Bunești (raionul Huși, reg. Iași), Cîndești (raionul Buhuși, reg. Bacău), Cotnari (raionul Hîrlău, reg. Iași), Cozia (raionul Iași, reg. Iași), Grințieș (raionul Piatra Neamț, reg.

²² Marilena Florescu, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni (raionul Hîrlău, reg. Iași)*, în *AM*, I, Iași, 1961, p. 115 și urm. În urma analizei obiectelor de bronz din acest depozit, efectuată de dr. M. Schröder la Laboratorul de analiză spectrală a obiectelor de metal din epoca aramei și bronzului timpuriu

de pe lângă Muzeul din Stuttgart, pe baza probelor luate la Iași de dr. Fr. Schubert, s-au obținut următoarele rezultate: Sn 1,17-8,4; Pb 0,13-0,47; As 0,082-0,79; Sb 0,1-0,29; Ag 0,01-0,036; Ni 0,43-0,68; Bi 0,009-0,012.

Bacău), Mogoșești (raionul Iași, reg. Iași), Poienești (raionul Vaslui, reg. Iași), Preușești (raionul Fălticeni, reg. Suceava), Puești (raionul Bîrlad, reg. Iași), Rotunda (raionul Fălticeni, reg. Suceava), Tazlău (raionul Buhuși, reg. Bacău), Tg.-Berești (raionul Bujor, reg. Galați), Țibucani (raionul Tg.-Neamț, reg.

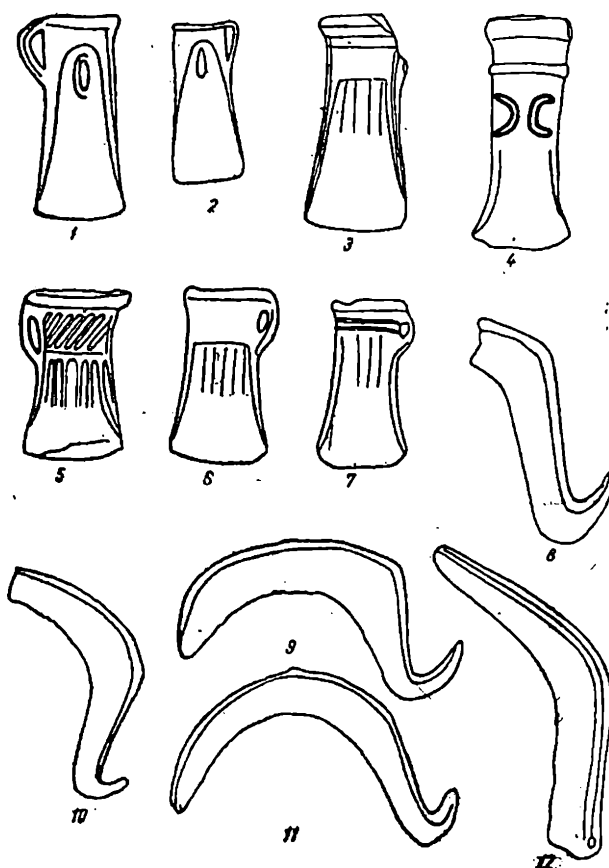

Fig. 6. — Obiecte de bronz descoperite izolat la : 1 — Bogdana ; 2 — Dănești ; 3 — Bunești ; 4 — Emil Racoviță ; 5 — Tg.-Neamț. 6 — Scheia, raionul Negrești ; 7 — Preușești ; 8 — Ciurești ; 9 — Boureni ; 10 — Broscăuți ; 11 — Cîrja ; 12 — Scheia, raionul Suceava (1-3, 6-10, 12 = 1/2 ; 4-5, 11 = 1/3).

Bacău), Țigănești (raionul Tecuci, reg. Galați) și Vlădeni (raionul Botoșani, reg. Suceava) ²³.

La aceste descoperiri se mai pot adăuga încă 11, care provin din următoarele localități :

1. Bogdana (raionul Vaslui, reg. Iași). Un celt de bronz de tip transilvănean, cu marginea dreaptă, varianta răsăriteană, descoperit în 1910 de I. Antonicovici (fig. 6/1). Muzeul mixt „V. Pârvan” din Bîrlad.

²³ M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, p. 463 și urm.

2. Boureni (com. Moțca, raionul Pașcani, reg. Iași). O seceră cu cîrlig descoperită pe teritoriul satului (fig. 6/9). În posesie particulară la Moțca.

3. Broscăuți (raionul Dorohoi, reg. Suceava). O seceră cu cîrlig descoperită pe teritoriul comunei (fig. 6/10). Muzeul raional din Dorohoi.

4. Bunești (raionul Huși, reg. Iași). Un celt de bronz descoperit în 1959, fără toartă și decorat pe ambele fețe late, sub o dungă orizontală în relief, cu cîte două benzi arcuite în relief, în formă de aripioară (fig. 6/4). Muzeul raional „D. Cantemir” din Huși.

5. Ciurești (raionul Bîrlad, reg. Iași). O seceră cu cîrlig fragmentară, descoperită în 1855 de către V. Cruceanu (fig. 6/8). Muzeul mixt „V. Pârvan” din Bîrlad.

6. Cîrja (raionul Bîrlad, reg. Iași). O seceră cu cîrlig descoperită în 1958 de M. Zamoșteanu (fig. 6/11). Muzeul regional din Piatra Neamț.

7. Dănești (raionul Vaslui, reg. Iași). Un celt de tip transilvănean, cu marginea dreaptă, varianta răsăriteană, descoperit în 1954 pe locul numit „Fundătura” de către prof. C. Buraga (fig. 6/2). Colecția prof. C. Buraga din Dănești.

8. Preuțești (raionul Fălticeni, reg. Suceava). Un celt de bronz decorat cu o bandă de dungi verticale în relief, descoperit pe locul Cetățuia în 1959 de către D. Teodor, cu prilejul recunoașterilor efectuate pe valea Șomuzului (fig. 6/7). Muzeul de istorie a Moldovei.

9. Emil Racoviță (com. Dănești, raionul Vaslui, reg. Iași). Un celt cu decor în relief și fără toartă, descoperit în 1954 pe teritoriul satului (fig. 6/4). Colecția prof. C. Buraga din Dănești.

10. Scheia (raionul Negrești, reg. Iași). Un celt de bronz decorat cu o bandă de dungi verticale în relief, descoperit în 1906 (fig. 6/6)²⁴. Muzeul de istorie a Moldovei.

11. Șcheia (raionul Suceava, reg. Suceava). O seceră cu buton descoperită în 1959 pe locul numit „Siliște” (fig. 6/12). Muzeul regional din Suceava.

12. Tg.-Neamț (reg. Bacău). Un celt fără toartă, decorat cu dungi oblice în relief sub margine și verticale pe corpul propriu-zis, descoperit în 1957 pe teritoriul târgului cu prilejul săpăturilor pentru temelia unei clădiri (fig. 6/5). Muzeul raional din Tg.-Neamț.

Alte cîteva obiecte de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova provin din așezări și într-o foarte mică măsură și din morminte (fig. 7). În general, numărul acestor obiecte este foarte redus în comparație cu al acelorora din depozitele și descoperirile izolate de bronzuri din această vreme.

Astfel, pînă nu de mult se cunoșteau următoarele piese aparținînd grupului Noua: un ac cu protuberanțe pe corp de la Corlăteni-„Pe țarină” (raionul Dorohoi, reg. Suceava), o sulă de bronz de la Trușești „Movila șesul Jijiei” (raionul Trușești, reg. Suceava) și o seceră de tipul cu buton de la Iași „În lungul vîntului” (raionul Iași, reg. Iași), descoperite în cuprinsul așezărilor grupului Noua,²⁴ precum și un ac sau un rest de colier cu capul răsucit spiralic dintr-un mormînt de inhumație din Hallstatt-ul timpuriu de

²⁴ M. Petrescu-Dimbovița, Em. Bold și M. Dinu, *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc*, în *AȘU Iași*, I, 1955, 1-2, p. 39, fig. 14.

la Holboca²⁵. Ulterior, prin continuarea cercetărilor de la Trușești, „Movila Șesul Jijiei”, unde s-au efectuat în prezent cele mai mari săpături într-o așezare aparținând grupului Noua din Moldova, s-au mai găsit două ace cu capul puțin lătit și rulat, un ac cu capul inelat, un cerceț (?), o sulă de secțiune rectangulară și un obiect neprecizat, probabil ac (fig. 7/11, 16–17, 19–21)²⁶. În afară de acestea, în nivelul imediat anterior depunerii Noua din aceeași așeza-

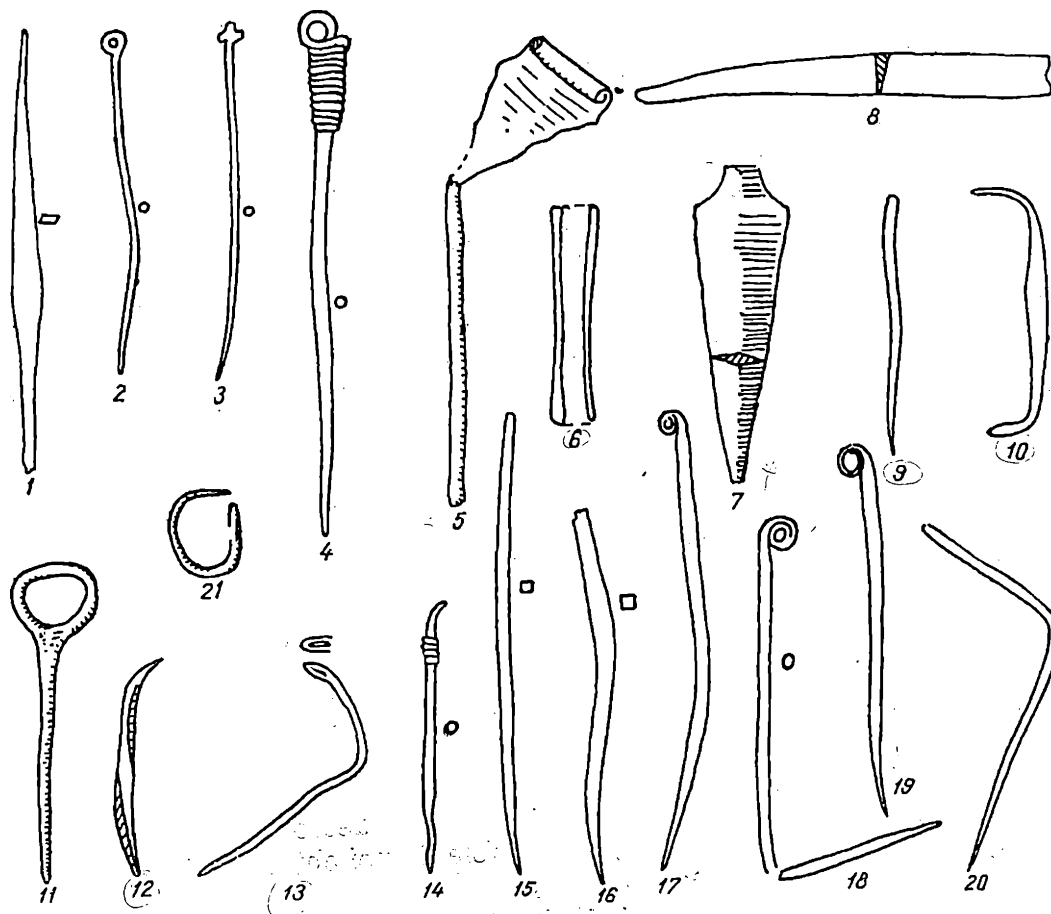

Fig. 7. — Obiecte de bronz descoperite în așezările de la sfârșitul epocii bronzului de la Gîrbovăț (1–4), Trușești (5, 7–8, 11, 16–17, 19–21), Cavadinești (6, 9–10, 12–13) și Valea Lupului (14–15, 18).

re de la Trușești, aparținând fazei târzii a culturii Belopotok-Costișa, s-a mai găsit un ac cu capul triunghiular mult lătit și rulat la partea superioară (fig. 7/5)²⁷, iar din nivelul de locuire contemporan Monteoru târziu din așezarea de la Gîrbovăț (raionul Tecuci, reg. Galați) mai provin următoarele obiecte de bronz: cinci sule, trei ace cu capul rulat, un ac cu capul rulat din trei fire și corpul la partea superioară înfășurat și un ac cu patru protuberanțe pe corp și capul

²⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, p. 456 și urm.

²⁶ Adrian C. Florescu, *Șantierul arheologic Trușești (raionul Trușești, reg. Suceava)*, în *SCIV*, V, 1–2,

1954, capitolul *Movila Șesul Jijiei*, p. 27 fig. 1–4; idem, *Șantierul arheologic Trușești (raionul Trușești, reg. Suceava)*, în *Materiale*, III, 1957, p. 210, fig. 9.

²⁷ *Ibidem*, fig. 19/5.

rupt (fig. 7/1-4)²⁸. La fel, în cuprinsul așezării Noua de la Valea Lupului, Fabrica chimică (raionul Iași, reg. Iași) s-au mai descoperit două ace (fig. 7/14, 18), dintre care unul cu capul puțin lătit și rulat, și o sulă de bronz²⁹, iar în așezarea Noua de la Cavadinești-Rîpa Glodului (raionul Murgeni, reg. Iași) s-au găsit alte trei sule de bronz, un ac cu urechiușă și o mică dălțiță (fig. 7/6, 9-10, 12-13)³⁰. În afară de aceste obiecte, în cuprinsul așezării cucuteniene de pe înălțimea Țuguieta de la Trușești s-au mai descoperit o lamă de cuțit și un pumnal de bronz (fig. 7/7-8), care s-ar putea să dateze din vremea grupului Noua sau, eventual, dintr-o fază mai târzie a Hallstatt-ului timpuriu³¹.

În ceea ce privește mormintele grupului Noua, se cunosc doar un ac cu protuberanțe pe corp și o verigă cu capetele suprapuse, descoperite în mormintele de înhumatie din necropola de la Piatra Neamț (raionul Piatra Neamț, reg. Bacău)³². În schimb, în cele 126 de morminte aparținând acestui grup din necropola de la Trușești-Țuguieta nu s-a găsit nici un obiect de bronz.

În afară de acestea, în cuprinsul așezării Noua de la Valea Lupului-Fabrica chimică s-a mai descoperit în 1953 un depozit de obiecte de bronz într-un vas de lut, din care s-au salvat nouă brățări subțiri, întregi și fragmentare, cu capetele deschise, ascuțite și cu bara de secțiune rectangulară, o porțiune dintr-un lăntișor și o plăcuță trapezoidală, perforată la unul din capete³³.

Deși la început s-a presupus că acest depozit datează din Hallstatt-ului timpuriu, fără ca să se poată preciza faza căreia îi aparține³⁴, totuși recent, pe baza descoperirii unei brățări de acest tip în cimitirul Noua de la Ostroveț (raionul Stanislav), pe Nistrul superior, precum și a unui fragment de brățară similară în așezarea Noua din această localitate³⁵, nu ar fi exclus ca depozitul respectiv de la Valea Lupului să dateze tot de la sfârșitul epocii bronzului.

★

Depozitele de bronzuri de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului cunoscute recent în Moldova, ca și celelalte publicate anterior, se caracterizează prin numărul redus de obiecte, precum și printr-o mică varietate de tipuri.

Din inventarul acestor depozite, ca și din cel al descoperirilor izolate de obiecte de bronz, fac parte în primul rând uneltele și apoi obiectele de podoabă, armele întâlnindu-se în mod cu totul excepțional.

În schimb, în cuprinsul așezărilor și mormintelor predomină obiectele de podoabă față de care numărul uneltelor este cu totul redus, iar armele lipsesc cu desăvârșire.

²⁸ Pentru obiectele de bronz din așezarea de la Gîrbovăț, provenind din nivelele de locuire 1 și 2 din această așezare, vezi Adrian C. Florescu și Ștefan Rugină, *Săpăturile arheologice de la Gîrbovăț (raionul Tecuci, reg. Galați)*, raport preliminar, în *Materiale*, X (în pregătire).

²⁹ M. Dinu, *Șantierul arheologic Hlincea-Iași (r. Iași, reg. Iași)*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, capitolul *Cercetările arheologice de la Valea Lupului*, p. 705, fig. 15, 1-3.

³⁰ I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Cavadinești (r. Berești, reg. Galați)*, în *Materiale*, VI (1959),

p. 457, fig. 3, 3; idem, în *Materiale*, VII (1960), p. 134, fig. 3, 2-5.

³¹ M. Petrescu-Dimbovița și colaboratori, *Șantierul arheologic Trușești (r. Trușești, reg. Suceava)*, în *SCIV*, V, 1954, 1-2, p. 18, fig. 10 și 11.

³² *Sondajele de la Piatra-Neamț*, în *Materiale*, VII (1959), p. 361.

³³ M. Dinu, *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului-Iași*, în *AȘU Iași*, I, 1955, 1-2, p. 74, fig. 6.

³⁴ *Ibidem*, p. 75.

³⁵ Informație transmisă de la Lvov de către Ed. Balagori de la secția de arheologie a Institutului de științe sociale din Lvov.

Din uneltele și obiectele de podoabă din depozitele și descoperirile izolate se întâlnesc mai des secerile cu cîrlig, varianta răsăriteană a celtului de tip transilvănean cu marginea dreaptă, fibulele de tip *passementerie*, pandantivele triunghiulare terminate la partea superioară cu o placă ajurată și verigă de suspensiune și, eventual, acele cu placa rombică ajurată, în comparație cu care sînt mult mai puțin frecvente celturile de tip transilvănean cu sau fără tortițe și cu decor în relief, cuțitele cu limba la mîner, dăltițele, secerile cu buton sau cu orificii pe limba la mîner, brățările, butonii și, eventual, piesele din lanțuri ornamentale.

În ceea ce privește armele, pe lângă săbiile cu limba la mîner, pumnalul cu mînerul ajurat și vîrfurile de lance cunoscute mai de mult ³⁶, recent s-a mai adăugat lama simplă de pumnal mic din depozitul de la Ulmi-Liteni.

În afară de acest inventar, în depozitele de bronzuri din această vreme din Moldova, ca și în celelalte din regiunea extracarpatică, s-au găsit puține bucăți de bronz brut care, în schimb, abundă în descoperirile corespunzătoare din Transilvania. Prezența acestor resturi în depozitul de la Bozia Nouă, precum și a unor fragmente de formă de turnat în cuprinsul așezării Noua de la Holboca ³⁷, ne indică și o activitate metalurgică de atelier la sfîrșitul epocii bronzului din Moldova. De altfel, această activitate metalurgică în cuprinsul așezărilor Noua este confirmată și prin descoperirea recentă a depozitului de forme de turnat din așezarea de la Ostroveț, din regiunea subcarpatică a R.S.S. Ucrainene ³⁸. De asemenea, descoperirile de forme de turnat din Oltenia, cunoscute mai demult ³⁹, ne atestă o activitate metalurgică de atelier în această regiune extracarpatică, în legătură probabil cu zăcămintele de cupru din Oltenia.

În afară de bronzuri, prezența celor două topoare plate de fier cu aripioare laterale din descoperirea de la Bîrlad, pentru care se cunosc analogii pe teritoriul țării noastre la Popești (raionul Mihăilești, reg. București) ⁴⁰ și Ferigile (com. Costești, raionul Horezu, reg. Pitești) ⁴¹, constituie o dovadă că, în perioada de trecere de la Hallstatt-ul timpuriu la Hallstatt-ul mijlociu, societatea tribală locală din Moldova a cunoscut fierul, probabil prin filiera cimeriană ⁴².

Avînd în vedere cronologia topoarelor plate de fier cu aripioare laterale, descoperirea acestui tip de topor, cu analogii apropiate în fier sau bronz atît pe Nistrul mijlociu, în Caucaz, Asia anterioară, Europa centrală, cît și în alte regiuni ale Europei ⁴³, alături de un celt cu decor în relief și fibula *passementerie* în depozitul de la Bîrlad, s-ar putea interpreta mai curînd în sensul menținerii acestor obiecte de bronz mai vechi pînă în această etapă de sfîrșit a Hallstatt-ului timpuriu și de trecere către Hallstatt-ul mijlociu.

³⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, p. 472 și urm.

³⁷ Două fragmente din forme de turnat obiecte de bronz descoperite de N. Zaharia la Holboca-Iași în cuprinsul unei așezări Noua.

³⁸ Din informațiile transmise la Lvov de Ed. Balagori rezultă că în așezarea de la Ostroveț, în afară de cele șase forme de turnat, s-au mai găsit și alte bucăți de piatră brută necesare pentru producerea formelor de turnat.

³⁹ Depozitele de forme de turnat de la Logrești-Birnici (raionul Gilort, reg. Oltenia) și Plenița (raionul

Calafat, reg. Oltenia) și forma de turnat de la Almaju (raionul Craiova, reg. Oltenia), menționate de către D. Berciu cu bibliografia respectivă în *Arheologia preistorică a Olteniei*, extras din Arhivele Olteniei, nr. 101—102 și 103—104, Craiova, 1939, p. 138.

⁴⁰ Radu Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *Materiale*, III, 1957, p. 239, fig. 19, 1.

⁴¹ Informație Al. Vulpe.

⁴² *Istoria României*, I, p. 139 și urm. (D. Berciu).

⁴³ Pentru răspîndirea acestui tip de topor vezi M. Petrescu-Dîmbovița, *Objets hallstattiens trouvés à Bîrlad*, în *Dacia*, N.S. II, p. 65 și urm., unde se indică și bibliografia respectivă.

Această ipoteză pare mai plauzibilă decât aceea potrivit căreia acest tip de topor de fier ar fi apărut aici într-o etapă mai timpurie, corespunzătoare cronologiei obiectelor de bronz din descoperirea de la Birlad.

În ceea ce privește descoperirile de bronzuri din așezări și morminte, se întâlnesc mai des cele cu protuberanțe pe corp sau cu capul răsucit simplu și sulele de bronz și foarte rar cele cu capul inelat, verigile simple cu capetele suprapuse și secerile cu buton.

Din punctul de vedere al originii lor, principalele tipuri de obiecte de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului cunoscute recent din depozitele, descoperirile izolate, așezările și mormintele din Moldova pot fi încadrate în aceleași grupuri ca și celelalte piese de acest fel cercetate mai de mult: transilvănean (celturile de tip transilvănean și secerile cu cârlig) și transilvănean-ungar (celturile cu decor unghiular în relief și fără toartă), central european (fibulele de tip *passementerie*), răsăritean (secerile cu cârlig cu lama puțin îndoită și vârful recurbat ușor în sus, cuțitele cu limba la mâner de tip simplu, pandantive și ace (?) cu verigă de suspensie și placa rombică ajurată prevăzută cu două inele laterale, precum și un pumnal mic) și transilvănean-răsăritean (varianta răsăriteană a celtului transilvănean și acele cu protuberanțe pe corp).

În general, în depozitele și descoperirile izolate de bronzuri din Moldova se constată un aflux de obiecte de bronz de origine transilvăneană, transilvănean-ungară și central europeană, ajunse aici prin schimburi intertribale sau fiind produse uneori de atelierele locale. În schimb, obiectele de bronz de origine răsăriteană sînt mai puțin numeroase, prezența lor aici explicîndu-se prin legăturile cu triburile din R.S.S. Ucraineană și regiunea subcarpatică a R.S.S. Ucrainene.

Este posibil ca în urma acestor legături să se fi ajuns în Moldova la varianta răsăriteană a celtului de tip transilvănean, care, pe baza asocierii ei cu celelalte obiecte de bronz din depozitele din Moldova, Muntenia și Transilvania, poate fi considerată mai veche în Moldova decât în Transilvania, Muntenia și probabil și în Oltenia, deși aici lipsesc dovezi în sprijinul acestei ipoteze.

Unele dintre tipurile răsăritene de obiecte de bronz (ca, de exemplu, secerile cu orificii pe limba la mâner, secerile cu cârlig cu lama puțin îndoită și cu vârful răsfrînt ușor în sus, pandantivele cu verigă de suspensie și două inele laterale pe corp, acele cu verigă de suspensie și placa romboidală ajurată prevăzută cu două inele laterale ș.a.) au fost răspîndite la sfârșitul epocii bronzului prin intermediul grupului Noua, așa cum o dovedesc descoperirile de bronzuri din așezările acestui grup din R.S.S. Moldovenească⁴⁴ și regiunea subcarpatică a R.S.S. Ucrainene⁴⁵.

Din punct de vedere cronologic, pînă nu de mult nu s-a putut ajunge la o cronologie proprie pentru depozitele de bronzuri de la sfârșitul epocii

⁴⁴ De exemplu acul cu veriga de suspensie și placa rombică ajurată cu inele laterale, seceră cu orificii pe limba la mâner și alte obiecte de bronz din așezarea de la Ghindești (raionul Florești), cercetată recent de A. I. Meliukova, care a comunicat această descoperire la Seminarul sovieto-român de arheologia comunei primitive din mai 1958 de la Chișinău.

⁴⁵ De exemplu pandantivul cu veriga de suspensie și inele laterale pe corp din așezarea Mahala de la Cernăuți, publicat de G. Smirnova, *Сведения о работе западноукраинской экспедиции 1956*, în *SGE*, XIII, Leningrad, 1958, p. 68, fig. fără număr, dr. jos sau seceră cu cârlig cu lama îndoită ușor și vârful răsfrînt în sus din aceeași așezare comunicată de G. Smirnova la seminarul sovieto-român de arheologia comunei primitive din mai 1958 de la Chișinău.

bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova. Din acest motiv, încadrarea cronologică a obiectelor de bronz din aceste descoperiri din Moldova s-a făcut prin comparație cu cronologia descoperirilor de bronzuri din Transilvania, mai ales că multe piese de bronz din această perioadă din Moldova sînt de origine transilvăneană ⁴⁶.

În legătură cu această problemă menționăm că pînă nu de mult erau cunoscute în Moldova numai două faze ale cronologiei descoperirilor de obiecte de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului, corespunzătoare seriilor de depozite Uriul-Domănești (= Reinecke D, secolul al XIII-lea î.e.n.) și Moigrad-Tăuteu (= Hallstatt B1, secolul al X-lea î.e.n.). Aceste serii stabilite mai de mult de I. Nestor pentru Transilvania ⁴⁷, cu remarcă că, recent, în locul denumirii de Moigrad-Hajdu-Böszörmény s-a propus aceea de Moigrad-Tăuteu ⁴⁸, au fost confirmate în urma reanalizării inventarului depozitelor unitare și al turnătoriiilor de obiecte de bronz, în lumina ultimelor rezultate ale cercetărilor lui H. Müller-Karpe relativ la cronologia bronzului din Europa centrală ⁴⁹.

Recent însă, prin descoperirea de la Bîrlad, care conține și două topoare plate de fier cu aripioare laterale, s-a completat cronologia descoperirilor de obiecte de bronz din Moldova cu încă o fază, care cel puțin în parte este contemporană cu seria de bronzuri Fizeșul Gherlei-Sîngiorgiu de Pădure (= Hallstatt B2, secolul al IX-lea î.e.n.), stabilită tot de către I. Nestor și care face trecerea către ultima serie Șomartin-Ugra (= Hallstatt B3, secolul al VIII-lea î.e.n.) ⁵⁰.

Deci, în urma cercetărilor recente s-au putut deosebi următoarele serii de bronzuri caracteristice pentru Moldova: Risești-Ulmi-Liteni, Rafaila și Bîrlad.

Prima din aceste serii, căreia îi aparțin depozitele noi descoperite de la Bozia Nouă, Ciorani, Doljești, Ilișeni, Mîndrișca și Ulmi Liteni, s-ar putea denumi mai bine Ulmi Liteni-Ilișeni, avîndu-se în vedere caracterul atît răsăritean, cît și central și est-central european al pieselor de bronz din inventarul depozitelor respective.

În stadiul actual al cercetărilor, aceste serii de bronzuri din Moldova pot fi paralelizate în parte cu fazele determinante pe baza studierii așezărilor și mormintelor de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului.

Astfel, primei serii de descoperiri de bronzuri din Moldova Ulmi-Liteni-Ilișeni îi corespund în timp așezările de tip cenușare (= zolniki) și mormintele grupului Noua, în inventarul cărora se întîlnesc ace cu protuberanțe pe corp, precum și alte obiecte de bronz de origine răsăriteană (seceri cu orificii pe limba la mîner, seceri cu lama ușor îndoită și vîrfurile răsfrînt în sus, acele cu

⁴⁶ M. Pelrescu-Dimbovița, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutului Hallstatt-ului în Moldova*, p. 477 și urm.

⁴⁷ Cf. I. Nestor, *Die verzierten Streitaxle mit Nackenscheibe aus Westrumänien*, în *Marburger Studien*, Darmstadt, 1938, p. 192 (pentru faza Uriul-Domănești) și de același, *Ein Bronzedeopot aus Moigrad (Rumänien)*, în *PZ*, XXVI (1935), 1/2, p. 57 (pentru faza Moigrad-Hajdu-Böszörmény).

⁴⁸ Pentru această denumire propusă de subsemnatul, vezi și *Istoria României*, vol. I, p. 148.

⁴⁹ Această reanalizare a inventarului descoperirilor de bronzuri de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului s-a făcut în 1958 și 1959 împreună cu dr. W. A. v. Brunn de la Institutul de pre- și protoistorie al Academiei de Științe din Berlin și Mircea Rusu de la Muzeul arheologic din Cluj.

⁵⁰ Seria Șomartin-Ugra a fost denumită astfel cu prilejul discuțiilor avute la Iași cu dr. W. A. v. Brunn și Mircea Rusu.

placa rombică ajurată la partea superioară), care prin asocieri directe sau crucișe datează tot de la sfârșitul epocii bronzului.

Pe baza acestor obiecte de bronz, grupul Noua, răspândit în Moldova, Transilvania, R.S.S. Moldovenească și regiunea subcarpatică a R.S.S. Ucrainene, datează de la sfârșitul epocii bronzului (secolul al XIII-lea î.e.n.) și nu de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului, așa cum s-a presupus mai înainte⁵¹.

În continuare, seriei a doua de descoperiri de bronzuri din Moldova (Rafaila) îi corespund probabil, în parte, așezările și mormintele dintr-o etapă ulterioară grupului Noua, din vremea penultimului nivel de locuire hallstattiană de la Corlăteni. Acesta din urmă, pe baza caracteristicilor ceramicii (caneluri, polonice cu toarta supraînălțată ș.a.), poate fi considerat contemporan cu complexul ceramic din împrejurimile Chișinăului, care probabil că datează tot din această vreme și nu din secolele X—IX cum s-a propus⁵².

În schimb nu se cunosc pînă în prezent în Moldova așezările și mormintele corespunzătoare, cel puțin în parte, seriei a treia de descoperiri de bronzuri (Bîrlad).

Bineînțeles că această încercare de sincronizare a diferitelor serii de bronzuri cu fazele cărora le aparțin așezările și cimitirele din Moldova va trebui verificată cu prilejul cercetărilor viitoare, cînd se vor stabili, cronologic, cît mai multe puncte de sprijin pentru datarea fazelor de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova.

Din punct de vedere etnic, avîndu-se în vedere îndeosebi ceramica, ritul funerar și unele caracteristici ale metalurgiei bronzului, purtătorii culturii materiale din această regiune trebuie să fi fost triburile traice. De altfel, după cum în mod just s-a arătat de către A. I. Meliukova, tot acestor triburi le aparțin și monumentele din perioada prescitică din regiunea de silvostepă a R.S.S. Moldovenești⁵³.

Din datele procurate de săpăturile și sondajele din Moldova rezultă că dezvoltarea economică a acestor triburi a depins mult în această vreme de creșterea vitelor și într-o mică măsură de cultivarea plantelor.

În legătură cu această problemă se pare că stadiul de dezvoltare social-economică a acestor grupări tribale din Moldova și probabil, în parte, și din restul regiunii extracarpatică la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului a fost mai puțin evoluat în comparație cu acela al triburilor contemporane

⁵¹ În ceea ce privește datarea grupului Noua în secolele XI—IX î.e.n., s-a avut în vedere, printre altele, faptul că în R. S. S. Moldovenească complexul Chișinău-Lukașovka, contemporan cel puțin în parte cu penultimul nivel de locuire hallstattiană de la Corlăteni, a fost datat în secolele IX—VIII î.e.n. și mai recent în secolele X—VIII î.e.n., urmînd după complexul Șoldănești-Alcedar, care a fost plasat în secolele VIII—VII î.e.n., datorită unei jumătăți de zăbală de bronz de tip Koban și a unei fibule cu arc de fier descoperite în cimitirul de la Șoldănești (cf. A. I. Meliukova, *Памятники VIII в. до н.э. на территории лесостепной Молдавии*, în *Izvestia*, nr. 4 (31), Chișinău, 1956, p. 44). În schimb, A. Mozsolics a datat grupul Noua la sfârșitul epocii bronzului, încadrîndu-l în faza a IV-a din cronologia sa, care corespunde fazelor C și D Reinecke (cf. A. Mozsolics,

Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderungen, în *Acta Arch.* 8 (1958), p. 120, nota 10 și p. 119).

⁵² Recent, din informațiile obținute la Moscova, A. I. Meliukova, în studiul *Culturile prescifice în regiunea de silvostepă a R.S.S. Moldovenești*, care urmează să apară în *MIA*, a prezentat următoarea succesiune a fazelor de cultură hallstattiană de pe teritoriul R.S.S. Moldovenești: Chișinău (secolele X—IX î.e.n.), Lukașovka (secolele IX—VIII î.e.n.), Șoldănești și Alcedar (secolele VIII—VII î.e.n.). Deci, spre deosebire de lucrările anterioare, în acest studiu autoarea a separat, deocamdată fără dovezi stratigrafice, faza Chișinău de aceea de la Lukașovka.

⁵³ A. I. Meliukova, *Памятники VIII в. до н.э. на территории лесостепной Молдавии*.

din Transilvania, a căror dezvoltare s-a datorat mai ales înfloririi metalurgiei bronzului, determinată în primul rând de abundența în minereuri de aramă din această regiune.

În schimb, la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului, nefiind dezvoltată metalurgia bronzului la triburile locale din regiunea extracarpatică, se poate presupune că nu s-a ajuns aici la despărțirea în formă primitivă a meseriașilor de agricultori, spre deosebire de Transilvania, unde se admite, în general, că procesul acesta istoric început acum se dezvoltă în continuare în epoca fierului, contribuind în secolul I î.e.n. la descompunerea relațiilor orînduirii comunei primitive și la apariția altora noi, care anunță orînduirea sclavagistă.

În ceea ce privește orînduirea gentilică a societății locale de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova, se poate bănuși că s-a accelerat procesul ei de destrămare prin dezvoltarea creșterii vitelor și legăturile de schimb cu triburile contemporane din regiunile vecine, îndeosebi din Transilvania, la care metalurgia bronzului a atins apogeul în această vreme.

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ О НАХОДКАХ БРОНЗОВЫХ ПРЕДМЕТОВ КОНЦА БРОНЗОВОГО ВЕКА И НАЧАЛА ГАЛЬШТАТСКОГО ПЕРИОДА В МОЛДОВЕ

РЕЗЮМЕ

В 1953 г. в статье о конце бронзового века и начале гальштатского периода в Молдове автор данной работы подробно описал находки бронзовых предметов в Молдове (SCIV, IV, 1953, 3—4, стр. 460 и след.). Позднее он вкратце затрагивал этот вопрос в ряде уже опубликованных сообщений и статей (в «Dacia», II, N.S., 1959, стр. 59 и след.; *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, стр. 431 и след.; *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики*, Кишинев, 1960, стр. 151 и след.; «Dacia», IV, N.S., 1960, стр. 139 и след.; в сборнике материалов V Международного съезда по доисторическим и протодисторическим наукам, состоявшегося в Гамбурге в 1958 г.).

В данной работе список 7 кладов и 16 отдельных находок бронзовых предметов, известных по описанию 1953 г., пополняется следующими кладами и отдельными находками (рис. 1).

I. Клады

1) *Бырлад*, р-н Бырлад, обл. Яссы (рис. 2). Клад был найден случайно в 1956 г. в месте Трестиана и опубликован в «Dacia», II, N.S., 1959, стр. 59 и след. Районный музей «В. Пырван» в Бырладе.

2) *Бозия Ноуэ*, р-н Бырлад, обл. Яссы (стр. 471 и след. в настоящем сборнике). Был найден случайно в 1959 г. в поселении с могильником конца бронзового века на территории коллективного сельского хозяйства «16 февраля». Находится в коллекции начальной школы в Мурджени.

3) *Чорань*, с. Туфешть, р-н Аджуд, обл. Бакэу (рис. 3). Найден в 1956 г. на поселении типа Монтеору в месте, называемом «Цинтирим». Музей истории Молдовы.

4) *Должешть*, р-н Роман, обл. Бакэу (рис. 4). Случайно найден в 1956 г., приблизительно посредине упомянутой деревни и опубликованный в SCŞ, Яссы, VIII, 1957, 1, стр. 221 и след. Районный музей в Романе.

5) *Илишень*, с. Рингилешть, р-н Ботошань, обл. Сучава (стр. 461 и след. в настоящем сборнике). Случайно найден в 1960 г. вместе с раннегалльштатской керамикой на возвышенности Холм. Областной музей в Сучаве.

6) *Улми-Литень*, с. Белчешть, р-н Хырлау, обл. Яссы, (рис. 5). Был случайно найден в 1956 г. и опубликован в АМ, I, [1961], стр. 115 и след., рис. 3—4. Музей истории Молдовы.

II. Отдельные находки

1) *Богдана*, р-н Васлуй, обл. Яссы (рис. 6/1). Находка 1960 г. Районный музей «В. Пырван» в Бырладе.

2) *Боурень*, с. Моцка, р-н Пашкань, обл. Яссы (рис. 6/10). Частная коллекция в селе Моцка.

3) *Броскауць*, р-н Дорохой, обл. Сучава, (рис. 6/9). Районный музей в Дорохое.

4) *Бунешть*, р-н Хуш, обл. Яссы (рис. 6/4). Находка 1953 г. Районный музей «Д. Кантемир», Хуш.

5) *Чурешть*, р-н Бырлад, обл. Яссы (рис. 6/8). Находка 1885 г. Районный музей «В. Пырван» в Бырладе.

6) *Кьорьса*, р-н Бырлад, обл. Яссы (рис. 6/11). Находка 1958 г. Областной музей в Пьятра Нямц.

7) *Дэнешть*, р-н Васлуй, обл. Яссы (рис. 6/2). Находка 1954 г. в месте, называемом «Фундатура». Коллекция К. Бураги в Дэнешти.

8) *Преуцешть*, р-н Фэлтичень, обл. Сучава (рис. 6/7). Находка 1959 г. Музей истории Молдовы.

9) *Э. Раковица*, с. Дэнешть, р-н Васлуй, обл. Яссы (рис. 6/4). Находка 1954 г. Коллекция К. Бураги в Дэнешти.

10) *Шкейя*, р-н Негрешть, обл. Яссы (рис. 6/6). Находка 1906 г., опубликованная в AȘU-Iași, I, 1955, 1—2, стр. 59, рис. 14. Музей истории Молдовы.

11) *Тыргу Нямц*, р-н Тыргу Нямц, обл. Бакэу (рис. 6/5). Находка 1957 г. при постройке здания. Районный музей Тыргу Нямц.

Несколько других бронзовых предметов конца бронзового века и начала галльштатского периода в Молдове обнаружены на поселениях и в незначительном количестве в погребениях. Эти предметы относятся к поздней фазе культуры Белопоток—Костиша и, в частности, культуры Ноуа конца бронзовой эпохи (XIII в. до н.э. или, возможно, XIII—XII вв. до н.э.).

Характерной чертой кладов бронзовых предметов конца бронзового века и начала галльштатского периода в Молдове являются малое количество предметов и однообразие типов. К инвентарю этих находок в первую очередь относятся орудия а затем украшения; оружие попадает в исключительно редких случаях.

Наличие нескольких необработанных кусков бронзы в кладе из Бозия Ноуа и литейных форм на поселении типа Ноуа в Холбоке указывают и на существование металлургических мастерских в конце бронзового века в Молдове. Кроме того находка двух плоских железных топоров с боковыми крыльями (*Armchenbeil*) в кладе из Бырлада доказывает, что в эпоху перехода от раннегалльштатского к среднегалльштатскому периоду железо было известно местному племенному обществу в Молдове, вероятно, благодаря киммерийцам.

В основном, в кладах и отдельных находках бронзовых предметов в Молдове отмечается обилие предметов трансильванского, трансильвано-венгерского и средне-европейского происхождения, попавших сюда благодаря межплеменному обмену или же, в некоторых случаях, изготовленных в местных мастерских. Зато изделия восточного происхождения менее многочисленны; некоторые распространяются в конце бронзового века при помощи группы Ноуа (например, небольшой серп с отверстием на рукоятке, серпы с крюком, со слегка изогнутым лезвием и немного отогнутым вверх концом, треугольные и ажурные подвески и др.).

С хронологической точки зрения, три установленные до сих пор серии находок бронзовых предметов в Молдове — Рышешть-Улми Литень, Рафаила и Бырлад — могут

частично рассматриваться как параллельные фазы, определенные на основании изучения поселений и погребений конца бронзового века и начала гальштатского периода в Молдове.

Так, первой серии находок бронзовых предметов в Молдове (Рышешть-Улми Литень) соответствуют во времени поселения типа «золынок» и погребения группы Ноуа. В инвентаре этих погребений встречаются булавки с выпуклостями и другие предметы восточного происхождения, датируемые на основании прямых или косвенных ассоциаций тоже концом бронзового века (XIII в. до н.э. или, возможно, и XIII—XII вв. до н.э.).

Второй серии находок бронзовых предметов в Молдове (Рафанла), вероятно, частично соответствуют поселения и погребения последовавшего за группой Ноуа этапа, связанного с предпоследним горизонтом гальштатского обитания в Корлэтеи; основываясь на характерных чертах керамики, его можно считать современным комплексу керамики, найденному в окрестностях Кишинева и датированному недавно X—IX вв. до н.э.

Наконец, третьей серии бронзовых находок в Молдове (Бырлад) частично соответствуют во времени поселения и погребения групп Бесараби и Шолдэнешть-Алчедар (VIII—VII вв. до н.э.).

Из сведений, полученных благодаря раскопкам и шурфовкам в Молдове (Бырлад), можно заключить, что экономическое развитие племен, проживавших там в конце бронзового века и начале гальштатского периода, зависело больше от скотоводства, чем от выращивания растений.

В связи с этим вопросом можно предположить, что в конце бронзового века и в начале гальштатского периода социально-экономическое положение племенных групп в Молдове (вероятно, частично и в остальной внекарпатской области) было менее развито, чем экономическое положение современных им племен Трансильвании. Развитие последних определилось, главным образом, расцветом обработки бронзы, обусловленным прежде всего обилием медной руды в этой области.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта кладов и отдельных находок бронзовых предметов, относящихся к концу эпохи бронзы и началу эпохи железа в Молдове. I. Клады, известные до 1953 года: 1 — Бесараби, 2 — Дерска, 3 — Мошна, 4 — Рафанла, 5 — Рышешть, 6 — Шербешть, 7 — Танса; II. Клады, открытые после 1953 года: 8 — Бырлад, 9 — Бояня Ноуэ, 10 — Чорань, 11 — Должешть, 12 — Илишень, 13 — Мындришна, 14 — Улми-Литень; III. Отдельные находки бронзовых предметов, сделанные до 1953 года: 1 — Бучум, 2 — Бунешть, 3 — Кындешть, 4 — Котнар, 5 — Козия, 6 — Гринциеш, 7 — Могошешть, 8 — Поенешть, 9 — Преуцешть, 10 — Пуешть, 11 — Ротунда, 13 — Тавлау, 13 — Тыргу-Берешть, 14 — Цибукань, 15 — Цигэнешть, 16 — Владень; IV. Отдельные находки бронзовых предметов, сделанные после 1953 года: 17 — Богдана, 18 — Боурень, 19 — Броскауць, 20 — Бунешть, 21 — Чурешть, 22 — Кыржа, 23 — Дэнешть, 24 — Преуцешть, 25 — Эмиль Раковица, 26 — Шкейя, 27 — Шкейя, 28 — Тыргу-Нямц.

Рис. 2. — Клад бронзовых и железных предметов в Бырладе (1 = 1/3; 2 = пригл. 1/2; 3 = пригл. 1/3; 4—5 = пригл. 1/5).

Рис. 3. — Клад бронзовых предметов в Чорани (1—8 = 1/3).

Рис. 4. — Клад бронзовых предметов в Должешти (1—8 = 1/3).

Рис. 5. — Клад бронзовых предметов в Улми-Литени (1—10 = 1/2).

Рис. 6. — Отдельные находки бронзовых предметов в Богдане (1), Дэнешти (2), Бунешти (3), Эмиль Раковица (4), Тыргу-Нямц (5), Шкейя, р-н Негрешть (6), Преуцешти (7), Чурешти (8), Боурени (9), Броскауць (10), Кырже (11), Шкейя, р-н Сучава (12); (1—3, 6—10, 12 = 1/2; 4—5, 11 = 1/3).

Рис. 7. — Бронзовые предметы, найденные в поселении конца бронзовой эпохи в Гырбовэце (1—4), Трушешти (5, 7—8, 11, 16—17, 19—21), Канадинешти (6, 9—10, 12—13) и Валя Лупулуй (14—15, 18).

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LES OBJETS EN BRONZE DE LA FIN DE L'ÂGE DU BRONZE ET DU DÉBUT DU HALLSTATT EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

L'auteur du présent article a déjà publié en 1953, au sujet du même problème une étude détaillée sur la fin de l'âge du bronze et le début du Hallstatt en Moldavie (SCIV, IV, 1953, 3-4, p. 460 sqq.), ainsi que, ultérieurement, une série de communications et d'articles plus succincts (*Dacia*, II, 1958, N.S., p. 59 sqq; *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 431 sqq; *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики*, Kichinev, 1960, p. 151 sqq; *Dacia*, IV, 1960, p. 139 sqq; ainsi que dans le volume contenant le matériel du Ve Congrès International des sciences pré- et protohistoriques de Hambourg de 1958.

Le présent article a pour but de compléter la liste des 7 dépôts et 16 découvertes isolées d'objets en bronze — étudiés en 1953 — par les données résultant des dépôts et découvertes isolées qui suivent (fig. 1) :

I. Dépôts

1) *Bîrlad*, distr. de Bîrlad, rég. de Jassy (fig. 2). Découverte fortuite, faite en 1956, au lieu dit «Trestiana». Publié dans *Dacia*, II, 1958, N.S., p. 59 sqq. Musée «V. Pârvan» du district de Bîrlad.

2) *Bozia Nouă*, distr. de Bîrlad, rég. de Jassy (p. 471 sqq. dans la présente publication). Découverte fortuite faite en 1959 dans un site de la fin de l'âge du bronze situé sur l'actuel emplacement de l'exploitation agricole collective «16 Februarie». Collection de l'Ecole élémentaire de Murgeni.

3) *Ciorani*, com. Pufești, distr. d'Adjud, rég. de Bacău (fig. 3). Découvert en 1956 dans l'établissement Monteoru du lieu dit «Țintirim». Musée d'histoire de la Moldavie.

4) *Doljești*, distr. de Roman, rég. de Bacău (fig. 4). Découverte fortuite faite en 1956 au milieu du village. Publié dans *SCȘ*, Iași, VIII, 1957, I, p. 221 sqq. Musée du district de Roman.

5) *Ilișeni*, com. de Bîghilești, distr. de Botoșani, rég. de Suceava (p. 461 sqq. dans la présente publication). Découverte fortuite faite en 1960 sur la hauteur de Holm, en un point présentant des restes céramiques du début du Hallstatt. Musée de Suceava.

6) *Ulm-Liteni*, com. de Belcești, distr. de Hîrlău, rég. de Jassy (fig. 5). Découverte fortuite faite en 1956. Publié dans *AM*, Iași, I, 1961, p. 115 sqq., fig. 3-4. Musée d'histoire de la Moldavie.

II. Découvertes isolées

1) *Bogdana*, distr. de Vaslui, rég. de Jassy (fig. 6/1). Découverte faite en 1960. Musée «V. Pârvan» du district de Bîrlad.

2) *Boureni*, com. de Moțca, distr. de Pașcani, rég. de Jassy (fig. 6/10). Propriété particulière, à Moțca.

3) *Broscauți*, distr. de Dorohoi, rég. de Suceava (fig. 6/9). Musée du district de Dorohoi.

4) *Bunești*, distr. de Huși, rég. de Jassy (fig. 6/4). Découverte de 1959. Musée «D. Cantemir» du district de Huși.

5) *Ciurești*, distr. de Bîrlad, rég. de Jassy (fig. 6/8). Découverte de 1885. Musée «V. Pârvan» du district de Bîrlad.

6) *Cîrja*, distr. de Bîrlad, rég. de Jassy (fig. 6/11). Découverte de 1958. Musée régional de Piatra Neamț.

7) *Dănești*, distr. de Vaslui, rég. de Jassy (fig. 6/2). Découverte faite en 1954 au lieu dit «Fundătura». Collection du maître d'école C. Buraga de Dănești.

8) *Preuțești*, distr. de Fălticeni, rég. de Suceava (fig. 6/7). Découverte faite en 1959. Musée d'histoire de la Moldavie.

9) *Emil Racoviță*, com. Dănești, distr. de Vaslui, rég. de Jassy (fig. 6/4). Découverte de 1954. Collection du maître d'école C. Buraga de Dănești.

10) *Șcheia*, distr. de Negrești, rég. de Jassy (fig. 6/6). Découverte faite en 1906. Publié dans *AȘU Iași*, I, 1955, 1—2, p. 39, fig. 14. Musée d'histoire de la Moldavie.

11) *Tg.-Neamț*, distr. de Tg.-Neamț, rég. de Bacău (fig. 6/5). Découverte faite en 1957, à l'occasion de la construction d'un immeuble. Musée du district de Tg.-Neamț.

Il faut citer encore un certain nombre d'objets de la fin de l'âge du bronze et du début du Hallstatt provenant d'établissements et, dans une très faible mesure, de tombes. Ces pièces appartiennent à la phase avancée de la civilisation de Belopotok-Costișa et, surtout, à la civilisation de Noua, datant toutes les deux de la fin de l'âge du bronze (XIIIe siècle ou éventuellement XIIIe—XIIe siècles av.n.è.).

Les dépôts d'objets en bronze de Moldavie, datant de la fin de l'âge du bronze et du début du Hallstatt, sont caractérisés par le nombre réduit des pièces et la faible variété des types. Quant à l'inventaire, il comprend en premier lieu des outils, ensuite des objets de parure et, tout à fait exceptionnellement, des armes.

La présence, dans le dépôt de Bozia Nouă, de quelques morceaux de bronze brut et, dans l'établissement Noua de Holboca, de quelques moules atteste l'existence en Moldavie, à la fin de l'âge du bronze, d'une certaine activité artisanale dans le domaine de la métallurgie. De même, les deux haches plates en fer munies d'ailerons latéraux du dépôt de Birlad prouvent qu'à l'époque de transition du Hallstatt ancien au Hallstatt moyen la population tribale de Moldavie connaissait le fer, probablement par le canal des Cimmériens.

En général, on constate dans les dépôts et découvertes isolées mentionnés un afflux d'objets en bronze d'origine transylvaine, transylvaine-hongroise ou d'Europe centrale, arrivés par voie d'échanges entre tribus, ou — parfois — dûs à la production locale. Par contre, les objets d'origine orientale sont plus rares; certains d'entre eux ont été introduits à la fin de l'âge du bronze par l'intermédiaire de la civilisation de Noua: faucilles présentant un orifice à la poignée, faucilles à crochet, à courbure peu marquée et à la pointe légèrement ramenée vers le haut, pendentifs triangulaires et ajourés, etc.

Chronologiquement, les trois séries — Rîșești — Ulmi Liteni, Rafaila et Birlad — établies jusqu'à présent pour les découvertes de bronzes en question, correspondent plus ou moins aux phases auxquelles on a pu assigner les établissements et tombes contemporains de Moldavie.

Ainsi, la première série de découvertes de bronzes de Moldavie (Rîșești — Ulmi Liteni) correspond chronologiquement aux établissements du type « zolniki » et aux tombes du groupe Noua, dans l'inventaire desquelles on trouve des aiguilles à proéminences et d'autres objets d'origine orientale, pouvant être datés de la fin de l'âge du bronze (XIIIe siècle, éventuellement XIIIe—XIIe siècles av.n.è.).

La seconde série de découvertes de bronzes (Rafaila) correspond probablement dans une certaine mesure aux établissements et tombes d'une étape postérieure au groupe Noua, contemporaine de l'avant dernier niveau hallstattien de Corlăteni, contemporain à son tour, ainsi que sa céramique l'a établi, des découvertes de céramique des environs de Kichinev, datées des Xe—IXe siècles.

Enfin, la troisième série de découvertes de bronzes de Moldavie (Birlad) correspondrait plus ou moins, chronologiquement, aux établissements et tombes des groupes Basarabi et Șoldănești — Alcedar (VIIIe—VIIe siècles av.n.è.).

Les données fournies par les fouilles et sondages pratiqués en Moldavie ont démontré que l'économie des tribus de la fin de l'âge du bronze et du début du Hallstatt était axée surtout sur l'élevage et dans une plus faible mesure sur l'agriculture.

Il semble que, à la fin de l'âge du bronze et au début du Hallstatt, le niveau du développement social et économique des groupements tribaux de la Moldavie — voire, probablement, de la partie extra-carpatique du territoire de la R.P. Roumaine en gé-